

4. Hrushevskiy, M. (1912), Ukraine and Ukrainians, *Ukrainskaya zhizn [Ukrainian life]*, №1, 5-15 (rus).
5. Hrushevskiy, M. (1916), The proclamation of Polish independence, *Promin [Ray]*, №1, 11-12 (ukr).
6. Hrushevskiy, M. (1989), Memoirs, *Kyiv*, №8, 103-154 (ukr).
7. Doroshenko, V. (1960), The life and activity, in Haliy M. [collect], *Mykhailo's Hrushevsky selected works*, Association of Ukrainians of Revolutionary-Democratic Persuasions in U.S.A, New York, 11-33 (ukr).
8. *Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine*, fond 317, sprava 1176, p. 24 (ukr).
9. *Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine*, fond 317, sprava 1178, p. 26 (rus).
10. *Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine*, fond 317, sprava 1180, p. 30 (rus).
11. *Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine*, fond 317, sprava 1188, p. 4 (rus).
12. *Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine*, fond 317, sprava 1190, p. 6 (rus).
13. Krypiakievych, I. (1935), Mykhailo Hrushevskiy. The life and activity, *Prosvita Publ.*, Lviv, 63 p. (ukr).
14. Krutikova, N. (1994), Unknown pages of history of culture. (Letters M.S Hrushevskiy and A.M.Gorkiy), *Slovo i chas [Word and time]*, № 6, 50-56 (ukr).
15. Dziuban, R. [Ed.] (2004), Letters Mykhailo Hrushevskiy to Mykhailo Mochulskiy, *Lviv Vasyl Stefanyk Scientific Library of NAS of Ukraine*, Lviv, 152 p. (ukr).
16. Wynar, L. [Ed.], Burlaka, H. [collect.] (1997), Correspondence of Mykhailo Hrushevskiy, Kyiv, New York, 399 p. (ukr, rus).
17. Wynar, L. [Ed.], Pankova, S. [collect], Pryshliak, V. [collect] (2008), Correspondence of Mykhailo Hrushevskiy: Correspondence of Mykhailo Hrushevskiy and Ivan Dzhyzhzhora. UIT: *Prostir*, Kyiv, 552 p. (ukr).
18. Lotocki, A. (1966), Pages from the past, published by Ukrainian Orthodox Church of USA, part two, 486 p. (ukr).
19. Melnychenko, V. (2006), Mykhailo Hrushevskiy: Arbat in Ukrainian eyes, *OLMA-PRESS*, Moscow, 318 p. (ukr).
20. Melnychenko, V. (2015), Mykhailo Hrushevskiy in Moscow: author encyclopedia chronicle, *Lybid Publ.*, Kyiv, 568 p. (ukr).
21. Melnychenko, V. (2005), Mykhailo Hrushevskiy: I rested in Moscow, Arbat, 55, *OLMA-PRESS*, Moscow, 448 p. (ukr).
22. Melnychenko, V. (2006), Taras Shevchenko and Mykhailo Hrushevskiy on Old Arbat, *OLMA-PRESS*, Moscow, 655 p. (ukr).
23. Petliura, S., Serhiichuk V. [collect] (2006), Articles. Letters. Documents, *Serhiichuk M. Publ.*, Kyiv, Vol. IV, 704 p. (ukr, rus).
24. Salikovskiy, A. (1916), Five years, *Ukrainskaya zhizn [Ukrainian life]*, №12, pp. 5-16 (rus).
25. *Ukrainskaya zhizn [Ukrainian life]* (1916), №10-11 (rus).
26. Chykalenko, Ye. (2011), Diary, *Tempora Publ.*, Kyiv, 480 p. (ukr).

© Сергійчук Григорій

Надійшла до редакції 25.07.2016

УДК 94(477)"16"+271.2:321.01

ШАЛАШНА НАТАЛІЯ,

кандидат історичних наук, доцент

Донбаського державного педагогічного університету, м. Слов'янськ

УЯВЛЕННЯ ПРО ДЕРЖАВУ ЕПІФАНІЯ СЛАВИНЕЦЬКОГО

У статті висвітлюються філософські погляди видатного українського філософа Є. Славинецького на сутність держави та стосунки між світською та духовною владою. Аналізується еволюція уявлень Є. Славинецького в контексті розробленої українськими православними інтелектуалами ранньомодерного часу теорії. Установлено, що в поглядах видатного філософа наявні тенденції європейської філософії просвітництва та освіченого абсолютизму.

Ключові слова: Єпіфаній Славинецький; українська православна церква; ранньомодерна українська нація.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Формування ранньомодерної політичної нації в Україні одним зі своїх визначальних аспектів мало творення власної ідентичності в контексті внутрішніх стосунків у суспільстві та місця власної державності в наявному історичному середовищі. Активним учасником цього

процесу була православна церква, передусім коло церковних інтелектуалів. На кінець XVI ст. у цьому колі вже була власна державницька теорія, яка включала поняття про політичну націю, сутність та легітимізацію державної влади, обов'язки громадян та правителя, взаємостосунки між світською та церковною владою тощо.

Історичні обставини другої половини XVII ст. суттєво вплинули на майбутнє українського народу, але серед безпосередніх своїх впливів мали активну еволюцію уявлень про державність, у тому числі й тих, що існували в середовищі православних інтелектуалів. Так само, як і серед світської політичної еліти, у цих колах сформувалось кілька різноспрямованих політичних орієнтацій, і представники кожної мали власні державницькі ідеали.

Одним із найяскравіше представлених та найбільш впливових в історичній перспективі варіантів цих політичних орієнтацій була підтримка союзу з Москвою та визнання самодержавства. Для вищих православних ієрархів у подібних політичних уявленнях була своя специфіка - переважно вони сприймали цей союз як можливість для зміцнення та розвитку православ'я в Східній Європі. Намагаючись здійснити своєрідну місіонерську роботу з поширення європейських культурних цінностей на російські землі, вони мріяли про нову політично могутню Русь, засновану на справедливих принципах суспільного блага.

Одним із найактивніших послідовників указаної політичної орієнтації був видатний український церковний та освітній діяч Єпифаній Славинецький. Його багатолітня культурна праця при дворі царя Олексія Михайловича припала на часи активного реформаторства Московського патріарха Никона, при цьому він користувався великим авторитетом та мав значний вплив на церковно-культурне життя в Москві. Серед багатьох його здобутків на цьому поприщі є і певний комплекс державницьких уявлень, що мали значення як для становлення російської державності другої половини XVII ст., так і для розвитку уявлень про державу українського православного духовенства цієї доби.

Отже, з'ясування змісту уявлень Є. Славинецького про державу та місця його концепції серед поглядів інших видатних представників українського православ'я цієї доби має важливе значення для розуміння сутності ідейної еволюції вітчизняної політичної еліти ранньомодерного часу. Також аналіз цих уявлень у контексті реформи російського православ'я XVII ст. дасть підґрунтя для висновків стосовно впливу українського духовенства на спроби формування освіченої абсолютистської монархії в Росії.

Непересічна особистість Є. Славинецького, вагомість його внеску у формування освітнього простору в Московській державі привертала увагу дослідників досить давно, і перші систематичні праці, присвячені його творчості, належать науковцям XIX ст. В. Ундольському [11], В. Певницькому [7], І. Ротару [9]. Протягом XX ст. його діяльність була обов'язковим предметом розгляду всіх науковців, які займалися історією церкви та освіти, історією друкарської справи та філології. Серед найбільш ґрунтовних праць, присвячених його культурному впливу на російське середовище, слід відзначити дослідження С. Кагамлик [4] та В. Рум'янцевої [10]. Проте, незважаючи на докладну дослідженість освітньої, церковної та перекладацької діяльності Є. Славинецького, його уявлення про державу на сьогодні системно не вивчалися.

Мета нашої розвідки - проаналізувати зміст уявлень Є. Славинецького про державу на тлі державницької концепції українських православних інтелектуалів другої половини XVII ст. та в контексті тогочасної європейської філософії.

Виклад основного матеріалу. Доба становлення ранньомодерної української нації позначена складни-

ми й неоднозначними історичними обставинами. Утверджуючи своє державне існування, Військо Запорозьке реалізовувало різні форми суверенітету, мало складні політичні зв'язки з Річчю Посполитою, Росією, Туреччиною. Усередині українського суспільства сформувалось кілька політичних орієнтацій, неоднозначними були стосунки між козацькою старшиною, рядовим козацтвом та міщанством. Усі ці проблеми стосувались також і духовенства, яке активно брало участь у державно-політичному житті. Вище православне духовенство також мало різні політичні погляди, якими визначались симпатії до того чи іншого з козацьких ватажків, а також ставлення до різноманітних міждержавних союзів цієї доби. Відповідно значними відмінностями характеризувались уявлення українських православних інтелектуалів ранньомодерного часу про державу та її стосунки з церквою.

Одним із ключових факторів, що впливали на еволюцію уявлень українського православного духовенства про державу, був укладений у 1654 р. політичний союз Війська Запорозького із Росією. Із цього моменту значна частина етнічної території України опинилась на кілька століть у сфері державної влади московських царів. У середовищі українських православних інтелектуалів виник певний ідеологічний напрямок, представники якого підтримували союз із Росією, намагаючись узгодити вже сформовану державницьку концепцію з історичними реаліями. Найяскравішими представниками цієї точки зору в другій половині XVII ст. були І. Гізель та Л. Баранович, а на початку XVIII ст. завершеного вигляду їй надав Ф. Прокопович. Об'єднавши розроблену ще в часи І. Борецького та П. Могили теорію Русі як позастанового добровільного об'єднання громадян на етнічно-конфесійній основі із європейською ідеологією просвітницького абсолютизму, українські православні інтелектуали запропонували цю систему державних уявлень як ідеологію Російської імперії замість уже застарілої на той час концепції Москви як Третього Риму.

Величезний вплив українського духовенства на культурно-освітнє та церковне життя Росії другої половини XVII - початку XVIII ст. сучасними дослідниками не піддається сумніву [4], одним із головних аспектів цього впливу було формування уявлень про державу, функції та обов'язки правителя й громадян, взаємини духовної та світської влади. У цьому процесі однією з найважливіших особистостей був Єпифаній Славинецький. Обрання патріархом Московським Никона в 1640 р. спричинило зміни в церковно-культурному житті Московської держави. Розпочалась масштабна реформаторська робота, метою якої було наближення московського православ'я до європейських ідей. Фактично необхідною було здійснити інтерпретацію європейської культури для умов московського візантійського православ'я. На прохання патріарха Никона в 1648 р. до Москви виїхали вчені монахи Києво-Печерського монастиря Арсеній Сатановський та Єпифаній Славинецький. Митрополитом Київським на той час був Сильвестр Косов, саме його вибір визначив, кому саме з київських книжників їхати на запрошення московського царя.

Сильвестр Косов, будучи одним із найяскравіших послідовників Петра Могили, брав безпосередню участь у розробці теорії держави, що була сформульована православними українськими інтелектуалами в середині XVII ст. Для цієї теорії властивим було розуміння громадянства як наслідку вільного особистого вибору людиною певної системи цінностей, закоріненої в дав-

нині та продовженої в майбутнє. При цьому обов'язок хранителя цінностей покладався на церкву, відповідно її глава, митрополит Київський, сприймався як легітимний повноправний володар держави й мав обов'язок піклуватись не лише про душевне спасіння, але й про безпеку та добробут своїх підданих. Особисто С. Косов доклав значних зусиль до обґрунтування ідеї Києва як "Другого Єрусалиму", богохранимого граду. У його працях "Patericon" (1635 р.) та "Exegisis" (1634 р.) підкреслюється відзначеність Києва особливою благодаттю та його роль як центру православного всесвіту. Москві в цій концепції взагалі не відводиться жодної ролі, і протягом всього свого пастирського служіння С. Косов був послідовним супротивником ідеї політичного союзу між Гетьманщиною та Москвою [2, с. 287].

Отже, посланий до Москви Єпифаній Славинецький був вихованцем Київської інтелектуальної школи Петра Могили й Сильвестра Косова та носієм розробленої в цій школі державницької ідеології. У цьому зв'язі цікавим буде згадати обрану згодом патріархом Никоном назву для своїх особистих палат у Воскресенському монастирі - "Новий Єрусалим", та його звичай підписуватись іноді як "патріарх Нового Єрусалиму" [1, с. 385]. Цікомо можливо, що саме під впливом київської ідеології, занесеної до Москви Є. Славинецьким, у Московського патріарха виникла ідея спробувати побудувати всесвітню православну державу, правителем якої він себе бачив.

На службі в патріарха Никона Є. Славинецький став одним із керівників перекладацького гуртка та долучився до величезного значення справи виправлення богослужбових книг. Як перекладач, автор оригінальних праць із філософії, богослов'я, педагогіки тощо, засновник вищого навчального закладу нового типу він став однією з ключових фігур нової російської культури, що була започаткована в цей час. Є. Славинецький із часу своєї появи в Москві запроваджує тут принципи європейської культури, ставши одним із засновників новітньої російської освіти й культури. Дослідники відзначають його вагомий вплив на патріарха Никона, і перш за все у сфері знайомства патріарха із європейським знанням. Знайомство патріарха Никона через Є. Славинецького з грецькими богословськими творами та виправленими за грецькими оригіналами могилянськими виданнями стало потужним поштовхом до виправлення московських книг.

Нова система цінностей зустріла при московському дворі неоднозначний прийом, маючи багато супротивників. Незважаючи на це, Є. Славинецький продовжував залишатись високоповажним авторитетом у церковних та освітніх справах. Він являв собою тип інтелектуала в чистому вигляді, байдужого до політичного життя, не був схильний робити кар'єру, завдяки чому зміг уникнути заздрощів та інтриг. Єдиний випадок, коли він був безпосередньо залучений до політичних процесів, - суд над патріархом Никоном. Проте і під час суду Є. Славинецький усупереч політичній кон'юктурі не приєднався ані до більшості, яка засуджувала патріарха, ані до меншості, яка намагалась його виправдати, намагаючись залишитись вірним букві церковних канонів [7, с. 142].

Багатогранна філософська спадщина Є. Славинецького містить серед іншого й досить ґрунтовно розроблену концепцію держави. Глибоке знайомство з європейською філософією серйозно вплинуло на становлення політичних уявлень науковця, ним було інтерпретовано деякі термінологічні поняття європейської

політичної думки. Так, у перекладеному ним "Лексиконі латинському" міститься переклад термінів "аристократія", "демократія", "олігархія". Аристократія ним розуміється як влада князів [5], а не дослівно "влада найкращих", тобто в якості вихідного положення своїх поглядів на державу він має розроблену науковим гуртком П. Могили теорію, згідно з якою Русь має управлятись "дідичними" володарями, князями за походженням. Це відповідало специфіці державно-політичного життя українських земель у складі Великого князівства Литовського, а згодом Речі Посполитої, коли нащадки давніх князівських родів мали незаперечну харизму законних правителів держави.

Демократію Є. Славинецький розуміє як владу людську, олігархію - як владу небагатьох. Тобто бачимо, що "олігархія" як термін, не знайомий за політичними реаліями та не осмислений у власній філософській концепції, перекладається дослівно, а термін "демократія" не стільки перекладається, скільки інтерпретується. Не наполягаючи на уявленні про народ як легітимне джерело влади, науковець уживає натомість поняття "влада людей" у широкому розумінні (володарювання, правління, володіння). Варто згадати, що поняття "народ Руський" як громадяни власної суверенної держави в концепції українських православних інтелектуалів на той час було докладно обґрунтованим, а у творах сучасника Є. Славинецького Ф. Софоновича цей народ уважався легітимним джерелом влади й навіть наділявся правом змінювати правителя в разі потреби. Отже, можемо висувати, що Є. Славинецький поділяв поняття більшості українського духовенства про народ як активного суб'єкта політичного життя, розширюючи та уточнюючи це поняття в контексті європейської філософії свого часу.

Єпифаній Славинецький став одним із засновників проповідницького жанру в російській культурі. Будучи автором більш ніж шістдесяті проповідей, він у своїх проповідницьких текстах звертався й до питань сутності влади, обов'язків правителя. Так, він закликав наділеніх владою осіб пам'ятати про свою відповідальність за долю підвладного їм населення: "рабом твоим таков буди, якова хоцещи тебе владыку быти" [7, с. 137]. Володарі, на його думку, зобов'язані знати всі аспекти життя підданих, не обтяжувати їх занадто великими тягарями, піклуватись про їхній моральний стан та богобоязливість. У цьому питанні Є. Славинецький так само виступає послідовником державницької концепції Могилянського наукового гуртка, стверджуючи, що правитель перш за все зобов'язаний дбати про душевне спасіння своїх підданих. Із цією метою світський володар має надавати церкві щедру фінансову підтримку та в усіх своїх діях спиратись на авторитет церкви, ні в чому не виступаючи з її волі. Фактично Є. Славинецький стверджує як мінімум рівність церковної та світської влади, якщо не першість церковної влади над світською. Саме така точка зору на стосунки світської та церковної влади була властива українським православним інтелектуалам середини - другої половини XVII ст.

Водночас Є. Славинецький розвиває державну концепцію П. Могили в напрямку ідеології освіченого абсолютизму. Немає підстав стверджувати, що вихованці Києво-Могилянського колегіуму були знайомі безпосередньо з працями Т. Гоббса, проте активна цікавість учених могилянського гуртка до європейської філософії, глибоке знайомство з її актуальними здобутками не викликають заперечень. Крім того, ще з кінця XIV ст. розвиток української культури відбувався в контексті

загальноєвропейських тенденцій. Унаслідок цього у філософських поглядах більшості українських православних інтелектуалів XVII-XVIII ст. наявні модерні для свого часу філософські ідеї, у тому числі ідеологія просвітництва. Так, Є. Славинецький у своїх проповідях проводить думку, що до обов'язків державної влади входить організація якомога ширшої освіти для народу. При цьому громадянин має всіляко впливати на царя та інших наділених владою осіб з метою стимулювати їх до влаштування училищ. Це є богоугодною справою, відповідно загальний контроль за цією діяльністю має здійснювати церква, а кожний християнин за сприяння справі освіти може очікувати на відпущення гріхів [Там само, с. 138].

Отже, церковна влада перетворюється в концепції Є. Славинецького на державну структуру, яка забезпечує моральне вдосконалення, освіту, виховання та напучування пастви, перш за все, власним прикладом. Водночас священик має підкорюватись світській владі в політичній та економічній сферах. Влада монарха є абсолютною, проте цар не повинний сакралізуватись, володарі можуть уподібнюватись Богові лише в милості та милосерді [Там само, с. 164]. Монарх має дбати про загальне благо та добробут і ні в якому разі не визискувати своїх підданих несправедливо. Схвалюючи щедрю милостиню, філософ у той же час застерігає від неправедного набуття багатства, з якого буде роздаватись милостиня: відібране в одного та віддане іншому "аще и вселенную тако раздамы, никаков прибыток будет" [Там само, с. 138].

Таким чином, розуміння Є. Славинецьким сутності державної влади, суб'єктності народу та обов'язків правителя закорінене в державницькій концепції українських православних інтелектуалів наукового кола П. Могилы та водночас є близьким до європейської просвітницької філософії. Просвітницькі ідеї значно повніше викладені Є. Славинецьким у його творах педагогічної тематики, перш за все у творі "Гражданство общаев детских" проте в і його поглядах на державу вони були визначальними.

У державній теорії українських православних інтелектуалів важливе місце посідало питання про взаємини між світською та духовною владою. В умовах становлення ранньомодерної української нації це питання було далеко не уможлядним, оскільки втрата князівською верствою своїх владних функцій зробила можливими претензії на цю роль з боку інших верств, і протягом кінця XVI - початку XVIII ст. в якості політичної еліти себе позиціонували водночас козацька старшина та вища православна ієрархія, іноді розподіляючи владні функції між собою, іноді вступаючи в боротьбу за повноту влади [8]. Безумовно, мав власні погляди на взаємини світської та духовної влади і Є. Славинецький. За часів перебування його в Москві це питання набувало своєрідного забарвлення, оскільки обраний у 1640 р. Московським патріархом Никон мав власні погляди на роль церкви в державі. Московська світська еліта того часу, розпочавши територіальні завоювання в західному напрямку, активно намагалась трансформувати вже звичну концепцію Москви як Третього Риму в контексті нових політичних потреб. Формувалась імперська самоідентифікація держави (згодом завершеного вигляду їй надав Ф. Прокопович), у якій військова та бюрократична верстви мали посісти ключові ролі, церква ж перетворювалась на одну зі складових державної бюрократії з пропагандистсько-освітніми функціями. Цей стан речей був юридично закріплений в ухваленому в 1649 р. "Соборном уложении".

Із цим був категорично не згодний патріарх Никон. Повністю погоджуючись з ідеєю створення всесвітньої православної імперії "від Лівонії до Царгороду" із центром у Москві, схвалюючи й заохочуючи територіальні завоювання [6, с. 170], патріарх уявляв цю майбутню імперію перш за все підвладною церкві та особисто йому як духовному володарю. Влада царя в цій майбутній державі обмежувалась військово-економічною сферою та зводилась до захисту й матеріального забезпечення церкви. Никон рішуче відкидав ідею царя-первосвященника й наполягав на безумовній вищості патріаршої влади над царською, підкреслюючи, що священство від Бога, а від священства отримують царі помазання на царство. Він категорично заперечував право царя втручатись у будь-які внутрішні справи церкви, як-то призначення церковних ієрархів, розпорядження церковними маєтностями, визначення змісту освіти в духовних закладах, скликання церковних соборів. Власне, для Никона церква виступала самостійною державою в державі, при цьому наділеною законним правом на безмежне територіальне розширення [Там само, с. 19].

Непорозуміння між патріархом і світською московською елітою стали причиною відмови Никона у 1658 р. від обов'язків патріарха, проте сан він із себе не склав. Це викликало кризу в церковному та політичному житті, для подолання якої було скликано церковний собор у 1660 р., на якому вище духовенство не наважилось позбавити Никона патріаршого сану, згодом, у 1667 р., це питання вирішив Московський собор за участі кількох українських ієрархів та східних православних патріархів. Під час цих судових процесів головний конфлікт розгортався довкола питання, чи може цар втручатись у сферу церковного управління - призначати та знімати архієреїв, розпоряджатись церковним майном тощо, а також стосовно взаємостосунків між церковною та світською владою в державі [1, с. 380-387].

У першому із цих соборів Єпифаній Славинецький брав активну участь, хоча й намагався, як уже йшлося вище, зберегти об'єктивність погляду й не приставати до жодної із ворогуючих партій. Так, давши спочатку свою згоду на позбавлення Никона священницького сану, згодом він відкликав свою точку зору, не знайшовши в соборних правилах відповідного пункту [3, с. 90].

За дорученням царя Олексія Михайловича Є. Славинецьким було складено "Деяние Московского собора" - опис подій, зроблений не стільки як протокол, скільки як історичний твір від імені автора. Учений однозначно займає позицію першості царської влади в державі над церковною. Змальовуючи церкву як єдиний організм, у якому кожний член має свою функцію і всі мають діяти злагоджено (у цьому, до речі, можна побачити передумови теорії суспільного договору), учений клірик однозначно стверджує, що про "раздаяние чина" в церкві, тобто наділення функціями, має дбати цар [Там само, с. 95]. Цар у Є. Славинецького розуміється як "спільне благо", якому мають підкорюватись усі без винятку [Там само]. Спираючись на історію Вселенських соборів, філософ наполягає на праві царя скликати церковний собор. Не шкодуючи пишних метафор, він називає царя "боговінчаним", а церкву - "врученою свише" благовірному православному царю, який має піклуватись про неї [Там само, с. 98]. Подібні ідеї властиві філософії освіченого абсолютизму, для якої характерно розуміння царя як помазанника Божого. Так само в руслі ідей освіченого абсолютизму є розуміння Є. Славинецьким обов'язку царя "царствовати в царствуемых ползу" [Там само, с. 99]. Влада ж духовного

владики, патріарха, розуміється ним винятково в духовному сенсі, як пастиря "словесного" віруючих. При цьому дозвіл на обрання достойного в патріарший сан має давати цар [Там само, с. 108].

Царська влада створює географічне, політичне та економічне середовище, яке наповнюється церквою. У той же час православні патріархи та вища духовна ієрархія утворюють своєрідну канонічну єдність, на якій тримається церква, і ця єдність не залежить від державних кордонів та світських правителів. Священники в концепції Є. Славинецького повинні мати велику владу над паствою, керуючи всіма аспектами життя суспільства [7, с. 156]. Фактично церковна ієрархія виступає своєрідною суспільною елітою, яка організовує просування держави в напрямку прогресу.

Висновки

Отже, уявлення Є. Славинецького про державу в цілому ґрунтуються на розробленій українськими православними інтелектуалами наприкінці XVI - у першій половині XVII ст. концепції. Так, для нього властиве визнання політичної суб'єктності народу, його права на легітимізацію державної влади, визнання високого соціального статусу церкви та її провідної ролі в організації суспільного прогресу, вагомих обов'язків володаря перед народом тощо. Проте концепція науковців кола П. Могили мала серед своїх витоків історичний спадок державності часів Русі, інтерпретований у руслі ренесансних ідей, та багато в чому співпадала із козацьким державним проектом. Натомість уявлення про державу Є. Славинецького вже мають ознаки певної еволюції у напрямку освіченого абсолютизму. Так, він визнає основою організації держави суспільне благо і найкращим забезпеченням цього блага вважає монархію. Він наполягає на абсолютній владі монарха, яка надана Богом волею. Відповідно обов'язок монарха має перед Богом, цей обов'язок полягає в турботі про добробут та душевне спасіння підданих. Церква в концепції Є. Славинецького має функції організатора освітньої та культурної сфери й зобов'язана надавати допомогу монарху в здійсненні державної влади. Стосунки між церковною та світською владою він вирішує однозначно на користь світської, визнаючи за царем право вирішувати всі важливі питання церковного життя.

Подібна еволюція поглядів на державу була в цей час властива багатьом представникам українського вищого православного духовенства, зокрема І. Гізелю та Л. Барановичу. Причини подібної еволюції можна вбачати в історичних обставинах. Політичний союз Гетьманщини з Росією з точки зору православного духовенства сприймався як своєрідна цивілізаційна місія з

метою розширення можливостей власної культури. На певному етапі виникає подібна до європейської ідеї освіченого абсолютизму концепція держави, керованої всевладним монархом, чия влада має бути спрямована на суспільне благо, а церква виконуватиме функції організатора духовно-освітньої сфери. Для Є. Славинецького така еволюція поглядів була тим більш природною, що він за самим характером діяльності був залучений до поширення на московське православ'я європейських культурних тенденцій. Свого логічного завершення ця державна теорія набула у XVIII ст. у філософських поглядах та політичній діяльності Ф. Прокоповича.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булгаков М. История русской церкви / М. Булгаков. - Ч. 1. - М. : Изд-во Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 2012. - 1341 с.
2. Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники : в 2-х т. / С. Голубев. - Т. 2. - К. : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883. - 524 с.
3. Дело о патриархе Никоне: Издание Археологической комиссии по документам Московской Синодальной (бывшей патриаршей) библиотеки. - СПб., 1897. - 474 с.
4. Кагамлик С. Діяльність української церковної еліти ранньомодерного часу як цивілізаційний чинник розвитку Російської імперії / С. Кагамлик // Українознавчий альманах. - 2014. - Вип. 17. - С. 77-80.
5. Киселев М. А. Форма правления и государственная иерархия в российской политической мысли XVII - первой четверти XVIII века / М. Киселев // Исторический вестник. - 2013. - Т. 6 (153). - С. 18-53.
6. Лобачев С. В. Патриарх Никон : [монография] / С. В. Лобачев. - СПб. : Искусство, 2003. - 416 с.
7. Певницкий В. Ф. Епифаний Славинецкий - один из главных деятелей русской духовной литературы в XVII в. / В. Певницкий // Труды Киевской духовной академии. - 1861. - № 8. - С. 405-438; № 9. - С. 135-182.
8. Плохий С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні : [монографія] / С. Плохий. - К. : Критика, 2006. - 495 с.
9. Ротар И. Епифаний Славинецкий - литературный деятель XVII в. / И. Ротар // Киевская старина. - 1900. - Т. 71. - С. 1-38.
10. Румянцева В. С. Епифаний Славинецкий в Москве / В. Румянцева // Православие Украины и Московской Руси в XV-XVII веках: общее и различное. - М. : Индрик, 2012. - С. 278-289.
11. Ундольский В. М. Ученые труды Епифания (Славинецкого) / В. Ундольский // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских. - 1846. - № 4. - С. 69-72.

Шалашная Наталья,

кандидат исторических наук, доцент

Донбасского государственного педагогического университета, г. Славянск

ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О ГОСУДАРСТВЕ ЕПИФАНИЯ СЛАВИНЕЦКОГО

В статье рассматриваются философские взгляды выдающегося украинского философа Е. Славинецкого на сущность государства и взаимоотношения между светской и духовной властью. Анализируется эволюция представлений Е. Славинецкого в контексте разработанной украинскими православными интеллектуалами раннемодерного времени теории. Установлено, что во взглядах выдающегося философа наличествуют тенденции европейской философии просветительства и просвещенного абсолютизма.

Ключевые слова: Епифаний Славинецкий; украинская православная церковь; раннемодерная украинская нация.

Shalashna Nataliia,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Donbass State Pedagogical University, Sloviansk

YEPYFANII SLAVYNESKYI'S VIEWS ON STATE

The article is devoted to the analysis of representations of the state which were part of the philosophical concept of the famous Ukrainian church leader, educator, philologist Yepyfanii Slavynetskyi. It was found that the historical and cultural context in which these views were formed, included deep familiarity with European philosophy, the theory of the state developed by the Orthodox intellectuals of Kyiv-Mohyla Collegium, the political struggle for the incipience of early modern Ukrainian nation in the second half of the XVII century. Noted significant influence of the philosophy of E. Slavynetskyi on the religious, cultural and educational processes in Muscovy in era of Patriarch Nikon's reforms. The presence of the Patriarch own notions of state authority actively influence on the formation of the E. Slavynetsky's concept too.

It is noted that E. Slavynetskyi's statesmanship theory was based on the developed by the Ukrainian Orthodox intellectuals of the end of XVI - first half XVII theory of the ideal state, which in the second half of the XVII century actively evolved due to the political union of the The Cossack Hetmanate and Moscow. Accordingly, E. Slavynetskyi recognized people's right to political activity and state power, the church was considered as a leader of social progress, obligation of the lord to care for the public good. It was found that the concept of E. Slavynetskyi's state have many elements of European theories of enlightened absolutism. Yes, he acknowledges that the foundation of the state is public good and providing the best way for implementation this good - monarchy, insisted on the absolute power of the monarch. The relationship between the church and secular authorities philosopher solves unambiguously in favor of a secular, acknowledging the king's right to decide all important issues of church life.

It is noted that the main reason for the evolution of such ideas was given the fact of The Cossack Hetmanate's political union with Russia as the civilizational mission to improve the capacity of the Orthodox culture and building a just state. This theory has become its logical conclusion later in the XVIII century in F. Prokopovich's philosophical views and political activities.

Keywords: Yepyfanii Slavynetskyi; Ukrainian Orthodox Church; the early modern Ukrainian nation.

REFERENCES

1. Bulgakov, M. (2012), History of the Russian church, part 1, *Publishing House of The Valaam Monastery*, Moscow, 1341 p. (rus).
2. Golubev, S. (1883), Metropolitan of Kiev Petro Mohyla and his associates, Vol. 2, *Typography of the G.T. Korczak-Novytskyi*, Kyiv, 524 p. (rus).
3. Case of Patriarch Nikon (1897), Publication of The Archaeographic Commission on documents Moscow Synodal (former Patriarchal) Library, St.Petersburg, 474 p. (rus).
4. Kagamlyk, S. (2014), Activity of the Ukrainian church elite early modern time as a civilizational factor in the development of the Russian Empire, *Ukrainian almanakh*, Vol. 17, 77-80 (ukr).
5. Kiselev, M.A. (2013), The form of government and state hierarchy in the Russian political thought of the XVII century - the first quarter XVIII century, *Historic Gazette*, Vol. 6 (153), 18-53 (rus).
6. Lobachev, S.V. (2003), Patriarch Nikon, *Iskusstvo Publishing*, St. Petersburg, 416 p. (rus).
7. Pevnytskyi, V.F. (1861), Yepyfanii Slavynetskyi - one of the main figures of Russian religious literature in the XVII century, *Works of the Kievan Theological Academy*, № 8, 405-438; № 9, 135-182 (rus).
8. Plokhii, S. (2006), Nalyvaiko's faith, Cossacks and religion in early modern Ukraine, *Krytyka*, Kyiv, 495 p. (ukr).
9. Rotar, I. (1900), Yepyfanii Slavynetskyi - literary figure of the XVII century, *Kiyevskaya Starina*, Vol. 71, 1-38 (rus).
10. Rummyantseva, V. (2012), Yepyfanii Slavynetskyi in Moscow, in: *Orthodoxy in Ukraine and Muscovy XV-XVII centuries: the general and the various*, Indrik Publishing, Moscow, 278-289 (rus).
11. Undolskyi, V.M. (1846), Scientific works of the Yepyfanii (Slavynetskyi), *Readings at the Imperial community of Russian History and Antiquities*, № 4, 69-72 (rus).

© Шалашна Наталія

Надійшла до редакції 26.07.2016